Tekst: **Ceciel Bremer, Henk ten Zijthoff**
Foto's: **geïnterviewden, Rinus G.M. Rabeling, Hans Hendriksen (fotobewerking) en Arien Netjes**

Canadezen bevrijden Hummelo, begin april 1945 bij De Gouden Karper.

Kom vanavond met verhalen hoe de oorlog is verdwenen

Begin april 1945 werden de kernen Hummelo, Hoog- en Laag-Keppel, Eldrik en Drempt na vijf zware jaren bevrijd van de Duitse bezettingsmacht. De redactie zocht mensen op die de bevrijding in onze dorpen meemaakten. Deze ooggetuigen waren in 1945 jonge mensen. Na een lang leven blijkt de bevrijding door het Canadese leger nog altijd in hun geheugen gegrift en waren zij bereid om hun indrukwekkende herinneringen te delen.

De laatste regels van het gedicht Vrede gebruiken wij om de herinneringen van onze dorpsgenoten voor u in te leiden. Het zijn drie afzonderlijke verslagen plus de impressie van een gezamenlijke bijeenkomst van zes vrouwen, destijds jonge meisjes.

Het gedicht is in 1957 gepubliceerd en gemaakt door wetenschapper en dichter Leo Vroman (1915 - 2014). Vroman overleefde als Joodse man de Tweede Wereldoorlog en vertrok naar de Verenigde Staten voor zijn wetenschappelijke carrière als hematoloog. Zijn beroemde gedicht eindigt met de regels:

Kom vanavond met verhalen
Hoe de oorlog is verdwenen
En herhaal ze honderd malen
Alle malen zal ik wenen

Jan Hendriksen:
De bevrijding in Achter-Drempt

‘Eigenlijk begint de bevrijding voor mij als jongen van 11 jaar in september 1944.’ Jan Hendriksen haalt zijn herinneringen op aan de periode 1944-1945 toen Nederland in de frontlinie belandde en er zwaar werd gevochten tussen de geallieerde troepenmacht en de Duitse bezetter. ‘Ik woonde met mijn ouders en twee oudere zussen aan de Zomerweg in Achter-Drempt op Het Klooster in de buurt van Til. In september 1944 zie ik vanuit ons huis een enorm aantal parachutisten landen in de buurt van Oosterbeek, vanuit Achter-Drempt scherp te zien. Ik roep naar mijn ouders: ‘Kom kijken, kom toch kijken!’ Maar helaas, het lukt de Britse luchtlandingsbrigade niet om de Arnhemse brug vast te houden. En voor ons in Achter-Drempt duurde het nog een half jaar voordat de Duitsers waren verdreven.’

Ik vraag aan Jan hoe hij die winter en het vroege voorjaar tot de bevrijding ervoer. Hij is daar duidelijk over. ‘Het was echt een angstige periode, hoor. Een paar momenten staan nog steeds op mijn netvlies. De Duitse officier die van mijn vader eiste dat hij hooi zou afstaan voor Duitse paarden. Ik stond bij mijn vader toen dat gebeurde. Mijn vader weigerde en zei dat hij geen hooi voor paarden had, alleen voor zijn eigen koeien. Die Duitser had een wapen en richtte dat op mijn vader. Hij schreeuwde dat als de Tommies zouden komen, mijn vader dan wel hooi zou hebben. Ik was echt bang dat hij de trekker over zou halen. Vader was geen bange man. Nadat de Duitse militair was vertrokken, zei hij tegen mij en mijn moeder dat hij al had gezien dat die schreeuwende Duitser angst in zijn ogen had en niet zou durven schieten.’
En er was het incident waarbij Jan zelf betrokken was. ‘De TODT had overal verdedigingslinies gegraven en gecamoufleerd met dennentakken. Ik heb op een dag de dennentakken in die loopgraven gegooid. Maar ik had al snel door dat dat geen handige actie was want er kwamen Duitsers op ons erf en die vroegen naar mij. Mijn vader wist van niets dus daar bleef het bij. Ik had de schrik zo te pakken dat ik die dag pas heel laat weer thuis durfde te komen.’

Hoe kwam de bevrijding in Achter-Drempt tot stand? Jan: ‘Dat gebeurde eigenlijk heel snel. Ineens liepen er Canadese militairen rond de boerderij. Er is niet om onze boerderij gevochten. Ik herinner me nog goed dat we geen woord verstonden van die Canadezen. Maar de sfeer was uitbundig en met handen en voeten konden we elkaar duidelijk maken wat we bedoelden. Mijn moeder heeft die dagen ontzettend veel eieren gebakken voor de Canadese jongens. Die vonden ze heerlijk. Maar het was al snel duidelijk dat bij Voor-Drempt de strijd stokte. De Canadezen gingen richting het noorden. Dat staat ook op mijn netvlies: ze trokken de Hoefkensestraat in en werden vanuit Dieren meteen zwaar onder vuur genomen toen ze de dijk opkwamen. Bij Til was in allerijl een noodhospitaal neergezet. Ik zie daar nog de gewonde Canadese militairen aankomen. Onder het

bloed. Voor mij als jong kind echt schokkend om te zien. Het Canadese offensief werd toen verlegd naar de noordelijke route via Kamp de Tol. Ik ben daar uit nieuwsgierigheid naartoe gelopen en liep per ongeluk voor de Canadese stellingen langs. Die stellingen lagen zuidelijk van de beek. De Canadezen zaten daar met hun mitrailleurs met mij in hun schootsveld. Ze pakten mij onmiddellijk bij de kladden en stuurden me weg. Maar voor ons was de ellende gelukkig afgelopen: we waren vrij!’

‘Vader had tijdens de oorlog van alles verstopt: de radio, fietsen.’ Jan lacht: ‘Ineens kwam alles onder het hooi vandaan. Of de vlag werd gehesen? Nee, we hadden geen vlag. Maar er werd in Achter-Drempt even na de bevrijding wel groot feest gevierd met versierde wagens. Op één van die wagens was het monument op de Grebbeberg nagebouwd. En één van de Nederlandse militairen die daar in 1940 had gevochten tegen de Duitsers stond naast dat monument op de wagen. Een zoon van Harmsen.’ Jan kijkt naar zijn echtgenote Jantje die de bevrijding in Hengelo beleefde. Dan zegt hij: ‘Achteraf is door de oorlog en met name bij de bevrijding vooral de winst in onze dorpen geweest dat door de gezamenlijk doorgemaakte slechte tijd de harde scheiding tussen katholiek en protestant, tussen Achter-Drempt en Voor-Drempt, verdween.’

Gehrard ten Zijthoff: Herinneringen aan de bevrijding van Hoog-Keppel

Gehrard ten Zijthoff (91) is bij de bevrijding 16 jaar en woont met zijn ouders, broers en zus in Hoog-Keppel in het meestershuis. Gehrard's vader is hoofd van de christelijke Van Schuijlenburchschool en Gehrard is de jongste in het gezin. De school stond toen aan de Veldweg C 84 in Hoog-Keppel, nu de A.G. Noyweg. Gehrard herinnert zich de dagen van toen als de dag van gisteren.

'Eind maart en begin april 1945 was de situatie hier in het dorp nogal ingewikkeld. Doetinchem was net gebombardeerd. Een aantal patiënten uit het Sint Jozefziekenhuis in Doetinchem was in Hoog-Keppel ondergebracht in het schoolgebouw van vader. Dr. Ernst was hun arts. Bij het schoolgebouw stond een gemeenschapsruimte: ZOAR. Eerst waren daar gravers van de TODT ondergebracht. Maar die moesten vertrekken toen Duitse militairen het gebouw vorderden en het een hospitaal werd.
Het schoolmeestershuis was aan de school vast gebouwd en we kregen inkwartiering van de Feldgendarmerie. Een officier werd ondergebracht in onze logeerkamer. Die grensde aan de kamer voor de soldaten. Radio's waren gevorderd. Die waren opgeslagen in de kerk. Maar die officier had zich een radio laten brengen. Het label van de eigenaar zat er nog aan! De stroom was al een hele tijd afgesloten, maar met de Duitsers kwam voor ons de stroom terug. De officier was overdag meestal weg en mijn broers en ik gingen dan in zijn kamer naar de Engelse zender luisteren. Zodra we de voordeur hoorden, moesten we maken dat we weg kwamen, vaak onder het raam door. En het gebeurde wel eens dat we geen tijd meer hadden om de zender te verdraaien.'

'Ik woonde dus als jongste van ons gezin met mijn ouders en mijn broers Hendrik Jan, Hans, Chris en zus Hanneke in het huis. Dan woonde er nog een onderwijzeres, Dien Hooijer. We hadden evacuees uit Gendt: mevrouw Koenders met haar dochter. Beiden waren ziekelijk. Mijn vader maakte zich grote zorgen over mijn broers, zij hadden de 'gevaarlijke' leeftijd. Mijn broer Gerrit zat ondergedoken in Twente en wij kregen regelmatig controle of hij misschien zat ondergedoken in zijn ouderlijk huis. Vader ging het gesprek aan met deze Duitse officier. Vertelde hem van de zoons in huis en dat er regelmatig controle was van de zogenaamde 'zwarten'. Die spoorden onderduikers op. De Duitse officier snapte het probleem en zei: 'Ik stel een wachtpost in, dan kunnen ze niet meer in huis komen.'
Ondertussen werd de toestand in de omgeving steeds spannender. We konden het vuren van kanonnen al horen. Op een avond komt die Duitse officier naar onze keuken, waar we aan tafel zitten. Hij heeft de radio onder zijn arm en die zet hij op tafel. *'Nun können Sie ruhig die Englische Nachrichten anhören!'* Die nacht is hij met zijn manschappen vertrokken... Niemand van ons had iets gehoord en alles was keurig opgeruimd: de geleende pan was keurig schoon. *'Ordnung soll sein!'*

'Op 2 april 1945 komt het schieten dichterbij. Ontploffende granaten zijn heel goed te horen. Onze kelder is klaar om er in te schuilen. Een dag later in de ochtend is het doodstil. Niets meer te horen. Ik loop wat rond en zie de buurman praten met een Duitse soldaat. De buurman vraagt aan de Duitser: *'Hei'j ok nog Fusel?'* (sterke drank). *'Nein, aber ich muss gehen... alles vorbei!'*

'Even later komen er verpleegsters op de fiets het schoolplein op. Ze roepen: 'Wij hebben de Tommies gezien! Ze zijn al in Doetinchem. Kijk maar, we hebben chocoladerepen.' Mijn broers en ik willen er direct naar toe maar mijn vader vindt het niet goed. Te gevaarlijk. Even later zien we een soldaat heel omzichtig het schoolplein opkomen, stengun in de aanslag. Hij kijkt spiedend rond. Ineens volgen er veel meer soldaten. Nadat ze hebben vastgesteld dat er geen Duitsers meer zijn, kunnen we met ze praten. We zijn bevrijd!'

'De vlag wordt uitgestoken met de oranje wimpel. En met vader heffen we het glas. Wat een feest! De Canadezen zijn van het regiment Fort Garry Horse. Een aantal wordt ook in ZOAR gelegerd. En in de kamer waar de Feldgendarmerie zat, wordt een soort hoofdkwartier gevormd. Binnen de kortste keren wordt er voor eten gezorgd. Open metalen dozen worden achter elkaar geplaatst, een brander ervoor en het koken kan beginnen. We mogen met de militairen mee-eten: wat een feest!'

'In de middag loop ik naar Laag-Keppel. De brug is opgeblazen en de Canadezen zijn druk in de weer met een Baileybrug. Overal jeeps en andere voertuigen en tanks. Op de Rijksweg liggen lange metalen dozen. Dat blijken landmijnen te zijn... Niet aankomen! Ze worden naar de openbare school gebracht en buiten opgeslagen.
De Canadezen willen verder richting Doesburg, maar dat gaat niet

door. In Doesburg hebben de Duitsers de kerktoren én de watertoren opgeblazen. Zo'n hoog richtpunt moest vernield worden. Maar voor de Canadezen is het niet goed mogelijk om ongezien Doesburg te naderen over de kale Dremptse Dijk. Pas op 16 april lukt het om Doesburg te bevrijden.
Inmiddels staan de Canadezen in Hoog-Keppel en er komt een levendige handel op gang. Ze hebben heel veel zaken buitgemaakt bij de opmars door een stukje Duitsland. Canadezen wilden graag verse producten, zoals eieren, spek, melk, vlees. Nou dat hebben de boeren wel. Alleen de taal is een probleem. Maar met handen en voeten kom je een heel eind. Ik stond een keer bij de onderhandeling van een boer met een Canadees: 'Eieren ruilen voor suiker?' Hij vroeg aan de Canadees: *'Hei'j ok 'n buultjen veur mien?'* Zo viel er heel wat te lachen.'

'De Canadezen hadden van alles meegenomen bij de opmarsroute door Duitsland. Langs de weg hingen daarom borden met de tekst dat men niet meer in Duitsland was. Er was op een gegeven moment zelfs een auto te koop. Ik dacht: dat is iets voor mijn vader. Ik rende naar huis waar mijn vader in gesprek was met Dr. Ernst. 'Vader, we kunnen een auto kopen!' Maar vader moest er niets van weten. 'Dat is oorlogsbuit, jongen, dat koop ik niet.' Wat ik ook zei, het bleef nee. Maar dokter Ernst was wél geïnteresseerd. Hij sprong overeind en hij ging met mij naar die auto. Na enig onderhandelen werd de koop gesloten. Ik herinner me iets van 100 gulden. Het was een sedan, volgetankt met benzine, want brandstof was er in overvloed. Ik onderhandelde met dokter Ernst: 'Mogen wij de auto een dag gebruiken? Dan kunnen mijn ouders naar onze familie in Goor en Enschede gaan.' Dat werd afgesproken, en dat is ook gebeurd. Ik mocht ook mee. Alles ging goed, geen controles onderweg. Wat een chaotische toestand was het in die dagen. Heel spannend om mee te maken.'

'Dokter Ernst was in de kost bij de familie Gerritsen, de tuinbaas van de Ulenpas. Hun zoon Arnold was bevriend met mijn broer Hans. Hans had verkering met Janny Wentink uit Doesburg. Hans sprak met dokter Ernst af: 'Als u naar Doesburg gaat zodra dat bevrijd is, neem mij dan mee.' En dat gebeurde. Toen Hans op 16 april bij het huis op de Burgmeester Nahuyssingel kwam, zat de familie doodsbang in de kelder. Ze wisten nog niet dat ze bevrijd waren.'

'Ik had geen goede schoenen meer en ook mijn kleren waren fors gesleten. We konden schoenen en ook een broek kopen van de Canadezen. Die broek, daar zaten veel zakken in. En in één daarvan vond ik een soort rubberen 'ding'. Je kon het over je vinger schuiven. Mijn moeder zei: 'Bah, gooi weg!' Maar ik kwam erachter wat het wél was: een condoom! Die Canadees was dus dubbel 'bewapend'.
In Hoog-Keppel heeft lange tijd een tank gestaan op het dorpsplein. Een soort bevrijdingsmonument. Maar die tank is daar later weggehaald.
Om aan het taalprobleem iets te doen had een leraar Engels (Roos) uit Doesburg een boekje samengesteld met eenvoudige zinnen. Daar was veel belangstelling voor. Het noodziekenhuis in ZOAR was ontruimd en nu werd er 's avonds Engelse les gegeven. Daar was veel belangstelling voor.'

Gehrard herinnert zich nog een populair lied uit die tijd:
Trees heeft een Canadees,
O, wat is dat kindje in d'r sas.
Trees heeft een Canadees
Samen in de jeep en dan vol gas.
Al vindt zij dat Engels lang niet mis is
Wil zij dolgraag weten wat een kiss is!

'Nog een prachtig verhaal: veel meisjes wilden graag in contact komen met Canadezen. Die militairen spraken Engels, anderen Frans. Zo ging een aantal Keppelse meisjes op stap, maar één van hen had weinig boezem. Ze stopte wat lappen in haar beha. Dat leek al een stuk beter. Toen ze bij een stel Canadezen kwamen, riep er één: *'Ha, la petit!'* Haar reactie: 'Dat heeft die knaap ook snel in de gaten.'
Inmiddels liepen er ook mannen van de Binnenlandse Strijdkrachten rond in het dorp in blauwe overalls. Geweer op de nek en een BS-teken. Die moesten gevangengenomen NSB'ers bewaken en tevens de orde handhaven. Er waren vrouwen en meisjes die het met de Duitsers hadden gehouden. Zij werden kaalgeschoren. Burgermeester Cordes werd geschorst. De verdenking tegen hem was dat hij te gemakkelijk de lijn van de Duitse bezetters volgde. En er werd feest gevierd. Films werden vertoond in Zaal Schreurs. Je kon je gratis naar binnen. Het repertoire bestond meest uit oorlogsfilms.'

'Een maand later, ik denk rond 5 mei 1945, was er een herdenkingsdienst in de kerk in Hummelo. De kerk stampvol, Ds. Goedhart op de preekstoel en de muziekvereniging was er ook. De muzikanten hadden al het nodige gedronken, dus vlekkeloos was de muzikale begeleiding niet.
We deden ook mee aan een optocht. Op een platte wagen was een galg opgericht en daar hing een pop aan. Aan beide zijden hing een bord met de tekst : **H**et **I**s **M**ensen **M**oordenaar **L**aatste **E**re **R**ondje. Uitgebeeld: **Himmler**! Door de gemeente Hummelo en Keppel werd een groot vreugdevuur georganiseerd bij de Ulenpas met muziek en dans. Inderdaad groot feest. Het is niet te beschrijven wat het is als je weer vrij bent. Dat je kunt gaan en staan waar je wilt. Niet meer bang zijn om verraden te worden. Ongelooflijk.'

Jan Markvoort:
Over de bevrijding in Hummelo

Jan Markvoort (1934) woont als jongen van 11 met zijn ouders op de Berkenhof aan de Sliekstraat in Hummelo als zondag 1 april 1945 aanbreekt: het is Eerste Paasdag. De Canadese troepen staan dan vlakbij in Langerak. Jan: 'Op onze boerderij zat een Duitse waarnemingspost en er waren Duitse militairen bij ons ingekwartierd. Die jongens hadden het niet best. Ze hadden uit nood een eindje verderop bij de landbouwcoöperatie (nu Stone Arend) voorraden geplunderd uit de winkel en de kelder. Snoep en boontjes herinner ik mij. Maar ze waren nog altijd behoorlijk fanatiek. Bovenin de hoge graansilo van de landbouwcoöperatie zat trouwens nog een Duitse waarnemingspost. De Canadezen waren over die waarnemingsposten ingelicht door graaf Van Rechteren Limpurg die achter de linies langs door het bos naar Langerak was gelopen. Die waarnemingsposten trokken vervolgens Canadees vuur aan. Het was daarom die ochtend behoorlijk onrustig door mitrailleurvuur en af en toe explosies. Toch kropen mijn vader en ik 's morgens langs de heg van ons huis naar Villa Johanna om te kijken hoe het met oma was. Na een half uurtje kropen we weer terug.

Het dreunde verder de hele dag door. Ik zag vanuit ons huis een Duitse militair richting de Hummelse draai lopen met een Duitse soldaat van het Rode Kruis achter hem. Even later kwamen ze terug. De militair strompelde mee op de schouder van de soldaat; zijn voet was eraf geschoten.'

'Mijn vader besloot om vroeg te gaan melken, zo rond een uur of vier 's middags. Toen hij terug was en we om half zes aan de avondmaaltijd zaten, brak ineens de hel pas echt los. De ene inslag na de andere. Mijn vader gaf meteen opdracht aan iedereen aan tafel om de kelder in te duiken. Je moet weten dat de kelder van ons huis door de *Organisation Todt* officieel tot schuilkelder was gemaakt. Er stond een grote K op de gevel en de kelder was versterkt met zware balken. Er werkten twee meisjes bij ons, evacuees uit Huissen en Arnhem. Die stonden nog een beetje te dralen.' Jan kan er nu wel een beetje om lachen: 'Ze hadden de Slag om Arnhem ook al in kelders beleefd en waren heel wat gewend. Ze schepten zich dus nog rustig een bord pap op om mee te nemen naar de kelder. Maar toen die meisjes via de keldertrap naar beneden klauterden, werd de kamer die we vlak daarvoor hadden verlaten vol getroffen door een granaat. In de buitenmuur bleek later een enorm gat te zitten. Je kon er zonder probleem door naar buiten stappen. Hadden we een paar minuten gewacht om te vluchten dan was het voor ons allemaal einde verhaal geweest. Ik zie die meisjes nog in een wolk van kalk de trap afkomen.

Na de bevrijding hebben we de kraters van de inslagen dichtgemaakt. We telden 68 inslagen bij onze boerderij. En de boerderij zelf kreeg acht voltreffers. De zolder van de jongveeschuur was doorzeefd met granaatscherven. Maar het jongvee bleef als door een wonder ongedeerd. Alleen de stier had een lichte scherfwond. Ongelooflijk geluk!'

'Maar goed, het bombardement bleef maar doorgaan. We hadden een hele grote klok tegen de gangwand staan die elk kwartier sloeg. Tussen de inslagen door hoorden wij in de kelder die klok elk kwartier slaan. Mijn vader zei: 'Zolang de klok slaat, staat de gangmuur nog overeind.' Om 20.00 uur hoorden we ineens mannen aan de achterdeur. We schreeuwden vanuit de kelder: 'Wij zijn Hollanders!' Het bleken Franssprekende Canadese militairen te zijn. De Duitsers waren weg. We waren bevrijd!
Wat me frappeerde, was dat er voor de militairen meteen eten in hooikisten werd klaargezet en er werd meteen gegeten. De militairen werden door ons allemaal warm onthaald, ook al was er grote materiële schade. De soldaten waren bekaf. Na het eten haalden ze de staldeuren van de gevels en legden die over de Duitse loopgraven rond ons huis. Ook hun tanks zetten ze over de loopgraven. Ze gooiden stro in die loopgraven en gingen meteen in het stro slapen. We dachten dat het nu echt voorbij was maar dat bleek niet het geval. Rond 22.00 uur 's avonds waren de militairen na een korte slaappauze weer actief. We schrokken ons een ongeluk toen er ineens weer met oorverdovend zwaar vuur werd geschoten. Bleek dat de Canadese tanks vanaf onze boerderij waren begonnen aan een nachtelijk bombardement op Duitse stellingen bij Doesburg. Die tanks stonden bij de tankgracht (verdedigingslinie) die de Duitsers hadden laten graven door de TODT. Kun je je bijna niet voorstellen maar die gracht liep grofweg van de Hummelse draai (bij Dolman) langs de Wrangebult tot in Hoog-Keppel. In het terrein zijn de contouren van die tankvallen nog altijd te zien op sommige plekken. Maar al snel werd duidelijk dat het Canadese offensief richting Doesburg bij Drempt stopte. Doesburg is dan ook pas na twee weken bevrijd.' En toen? Jan lacht: 'Het was Pasen. De Canadezen hadden sigaretten in overvloed. Maar ze moesten het doen met blikken eipoeder. Wij hadden verse eieren genoeg. Dus gingen we als schooljongens naar het Canadese bivak en ruilden verse eieren tegen sigaretten. De koers was 1 ei voor 3 pakjes Lucky Strike!'
De Canadese legermacht trok begin april oostelijk van de IJssel verder naar het noorden en stak bij Gorssel/Wilp uiteindelijk de IJssel over.

Herinneringen aan de oorlog en de bevrijding

verhalen om nooit te vergeten

In Steenderen spreken we zes dames over hun herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding. De dames kennen elkaar allemaal van de kerk in Achter-Drempt en zaten deels bij elkaar op school. Er volgt een mooi gesprek over onderduikers, eten delen en kwatta; de oorlog door de ogen van kinderen.

Trees Snelder-Bolwiender (1930) werd geboren en getogen in de Oelenhoek aan de Eekstraat in Drempt, tegenwoordig Doesburg, vlak achter de pannenkoekenboerderij. ‘We woonden op een boerderij. Mijn drie broers werden aan het begin van de oorlog opgeroepen om te gaan werken in Duitsland. Mijn broer Herman deed dat, mijn andere twee broers hadden er geen zin in en zaten in ons huis ondergedoken. We stuurden via een man in Dieren elke week eten naar Herman in Duitsland; bruine bonen, roggebrood en nog wat spullen die niet konden bederven. Die man in Dieren, een hoge piet, zorgde dan dat dat pakketje overkwam. Op een gegeven moment moest die man, een weduwnaar, zelf onderduiken, en klopte daarvoor bij ons aan met zijn hondje. Vanaf dat moment konden we Herman geen eten meer sturen en wisten we ook niet meer of hij nog in leven was. En hij wist niet of wij nog in leven waren. Dat zorgde voor verdriet en spanning thuis’, herinnert Trees zich nog goed. Naast de behulpzame man uit Dieren gaf het gezin Bolwiender ook onderdak aan een gezin uit Gendt, een stel met twee kinderen.

Tegen het einde van de oorlog moesten alle bewoners rondom de Eekstraat evacueren, vertelt Trees. ‘De Canadezen zaten bij ‘de Kniep’ op de hoek van de Zomerweg en in Doesburg zaten de Duitsers. En toen zij op elkaar gingen schieten, moesten wij evacueren omdat we er precies tussen zaten. Toen wij geëvacueerd zijn, bleven mijn broers thuis voor het vee. Ze sliepen dan in de kelder en hadden op tafel een kaars aangestoken. Maar de avondklok gold en de Duitsers hadden de kaars gezien. Ze trokken de deur los en bliezen de kaars uit. Bij zo’n evacuatie voel je je wel armzalig, met het paard voor de kar, een hoop spullen erop en gaan. Eerst gingen we even naar de familie Gerretsen aan de Pastoor Blaisseweg, later naar mevrouw Huls in Hoog-Keppel. Er was in haar grote huis genoeg plek voor onze hele huishouding inclusief evacuees. Die mevrouw haalde altijd roggebrood bij Garretsen in Drempt en vroeg of ik daarnaar toe durfde te fietsen. Nou, er werd alleen maar geschoten rondom ons oudershuis dus naar Achter-Drempt fietsen durfde ik wel. Maar ik was bij de domineeswoning die aan de Molenweg stond, toen er werd geschoten. Toen ben ik gevallen en in een loopgraaf gaan liggen. Mijn fiets was geraakt door het geschut en de kettingkast was kapot en de wielen gingen niet meer rond. De dominee kwam toen naar buiten en ik heb bij hem in de kelder even geschuild. Hij heeft mij weer op de fiets geholpen maar toen ben ik niet meer naar Garretsen gegaan, dat durfde ik niet meer. Toen dus terug naar Keppel. Maar ik was zo geschrokken dat toen ik een Canadese soldaat onderweg passeerde, hij dat waarschijnlijk van mijn gezicht kon aflezen. Hij gaf mij een reep kwatta. Ik kende toen toch nog geen chocola. Dat was geweldig.’

Gat in de heg

Een eindje verderop aan de Binnenweg stond het oudershuis van Grada Geurts-ter Horst (1933). Zij herinnert zich nog goed de angst die het onderduiken met zich meebracht. ‘Naast ons woonde Fons Peters. Hij moest in Duitsland werken maar wilde dat niet. Hij hield zich schuil in zijn eigen huis waar ook Joodse mensen ondergedoken zaten. Als de ‘zwarten’ bij ons aan de deur stonden om het huis te doorzoeken, hield mijn vader ze altijd aan de praat en wist mijn broertje die twee jaar jonger was precies wat hij moest doen. Tussen ons huis en dat van Fons Peters stond een heg met een gat erin. Mijn broertje wist dat hij zodra de Duitsers aan de deur waren, via de achterdeur naar buiten moest door dat gat in de heg om bij de buren te melden dat de zwarten er waren. Dan waren zij gewaarschuwd en konden ze zich verstoppen. Hoe die Joodse mensen daar terecht kwamen, weet ik niet meer. Dat werd allemaal geregeld, misschien wel via de kerk. Daar was ik nog te klein voor om dat te snappen. En daar werd ook niet over gepraat.’

Met 23 in één huis

De vroegste herinnering die Marietje Lebbink-Snelder (1929) aan de oorlog heeft, is dat Nederlanders in 1940 de Tolbrug op de scheiding tussen de Torenallee en de Zutphen-Emmerikseweg opbliezen om te voorkomen dat de Duitsers erover heen konden gaan. ‘Wij woonden daar vlakbij. We liepen daar natuurlijk naar toe om te kijken wat er gebeurde. Maar het duurde niet lang of de Duitsers stonden aan de overkant met hun geweer in de aanslag. Nou, toen maakten we ons natuurlijk uit de voeten.’ Ruim vier jaar later, op 4 oktober 1944, maakten Marietje en haar zus Annie Joling-Snelder (1935) nog een keer een explosie van heel dichtbij mee. Deze keer trof het hen persoonlijk, vertelt Marietje: ‘Op het eind van de oorlog werd er veel geschoten op de Zutphen-Emme-

Bovenste rij van links naar rechts:
Annie Geurts-Klein Mentink,
Annie Joling-Snelder,
Grada Geurts-ter Horst.

Onderste rij van links naar rechts:
Trees Snelder-Bolwiender,
Marietje Lebbink-Snelder,
Riek Heuskes-Klein Mentink.

rikseweg en op 4 oktober 1944 beschoten Engelse vliegtuigen twee Duitse legerwagens met munitie. Een van die wagens kwam voor ons huis tot stilstand. Wij zijn toen in de bietenkelder op deel gaan schuilen. Mijn vader ging toen het wat rustiger werd met schieten even kijken en zag dat de chauffeur door een van de inzittenden eruit was gehaald. De auto stond in brand. Net toen vader weer terug was in de kelder ontplofte de munitie in de auto. Een stuk of vier enorme explosies sloegen de hele voorgevel en de zijgevel van ons huis en de werkplaats eruit. Als mijn vader nog buiten had gestaan, was hij toen dood geweest want de brokstukken lagen overal.' Zus Annie herinnert zich er niet veel meer van. 'Ik weet nog wel dat we door het kleine kelderraampje naar buiten zijn geklommen, plat op de buik. Daarna zijn we naar de achterburen gelopen en hebben we het daar even afgewacht. Later zijn we naar het oudershuis van mijn vader in de Lamstraat gegaan en daar hebben we tot na de oorlog gewoond. Toen bouwde vader een noodwoning achter onze werkplaats.' Er was in die tijd geen bouwmateriaal om ons huis op te bouwen en er werd meer vernield dan gebouwd dus het risico was te groot om tijdens de oorlog nieuw te bouwen, legt Marietje uit.
De boerderij van de familie Snelder aan de Lamstraat bood onderdak aan 23 mensen. Naast het grote gezin Snelder en Marietje, Annie, hun zus, vader en de dienstmeid zaten er ook nog familieleden ondergedoken die niet in Duitsland wilden werken. Daarnaast waren er nog familieleden uit Utrecht die met de fiets in de hongerwinter eten kwamen halen maar door de vele sneeuwval op de fiets niet meer terug durfden te gaan, weet Trees nog van horen zeggen. 'Zij bleven ook maar oma kookte blijkbaar te vet. Dat waren ze niet gewend en ze werden ziek.' Zowel Marietje als Annie hebben die periode dat ze waren ondergebracht bij de familie Snelder nooit als druk of zorgelijk ervaren. Annie: 'We sliepen met z'n vieren in een tweepersoonsbed: drie naast elkaar en één bij het voeteneind. Overdag was het merendeel van de bewoners aan het werk en hadden we niet eens zo door dat we met zovelen in dat huis woonden.'

Inkwartieren aan de Hoefkensestraat

De zussen Riek Heuskes-Klein Mentink (1931) en Annie Geurts-Klein Mentink (1934) groeiden op aan de Hoefkensestraat in Achter-Drempt. Riek weet nog goed hoe de oorlog begon: 'We zouden 's morgens naar school gaan en vader stond bij de mestvaalt. Wij stonden bij hem te kijken en hij zei: *'Blief maor thuus want wi-j krieg oorlog.'* We hadden geen idee wat dat was maar we vonden het wel spannend. We hadden toen nog geen radio maar ik denk dat de oorlog voor iedereen wel werd aangekondigd door de vele vliegtuigen die toen overvlogen.'

Bij het gezin Klein Mentink zaten later zes Duitsers ingekwartierd. Een bijzondere gebeurtenis die Riek zich ook nog goed kan herinneren. 'Het was in de winter. Er lag sneeuw en we kwamen net terug uit de kerk en zaten brood te eten aan tafel. Toen kwam er zo'n hoge Duitse officier aan de voordeur. Mijn vader ging er naar toe en toen hij terug kwam, zei hij: 'Dat is me toch ook wat. Nu willen ze hier inkwartieren in de voorkamer.' Zus Annie vult haar aan: 'Mijn lieve grut, we waren al met een heel stel: vader, moeder, negen kinderen en opoe en opa.' Het oude kabinet in de voorkamer mocht blijven staan maar voor de rest moesten alle meubels eruit, vertelt Riek. 'De Duitsers sloegen grote spijkers in de muur waar hun jassen moesten hangen. En zes van die veldbedden onder het raam.' Annie vult haar moeiteloos aan: 'We hadden een ouderwetse kelder waar een raampje in zat. Daar hadden ze een grote deur in gemaakt zodat ze van daaruit zo de loopgraven naast ons huis in konden rennen. Er stond groot geschut maar dat hebben ze gelukkig nooit gebruikt. En om de zoveel tijd was er aflossing van de wacht. 's Avonds schenen ze met een zoeklicht om de boel te bewaken. De buitendeur moest open blijven want ze moesten er in en uit kunnen.' Een ingrijpende gebeurtenis voor de jonge zussen Klein Mentink maar ze kijken er nuchter op terug. Annie: 'Opoe sliep heel slecht maar zei altijd: Ze doen zo rustig, zo voorzichtig. Daar heb ik geen last van. We hadden er ook echt geen last van. De Duitsers hadden hout genoeg om de kachel te stoken. Als wij hout nodig hadden, kregen we dat ook. Daar hadden we toen dus nooit gebrek aan. Verder hadden ze een groot fornuis in de kamer gezet waar ze op moesten koken. Wij kregen toen voor het eerst aardappels met schil. Die Duitsers konden wel lekker koken', lacht Annie. 'En ze hadden ook lekker witbrood.'

Eten werd volop gedeeld

Van de hongerwinter hebben alle dames zelf niets gemerkt. 'Honger kenden we niet maar de hongerwinter hebben we wel meegemaakt doordat er regelmatig mensen aan de deur kwamen en om eten vroegen', vertelt Grada. De namen van de vele families die bedelden om eten worden 75 jaar na dato moeiteloos met elkaar gedeeld want ze kwamen overal aan de deur. Was er dan

altijd voldoende eten voor alle mensen in huis? ‘Dat vraag ik mezelf nu ook wel eens af’, erkent Riek. ‘Hoe is dat toch gegaan. Maar we verbouwden natuurlijk veel zelf en we maakten zelf boter en opoe bakte altijd brood.’
Annie vult aan: ‘En anders werd er wel weer een schaap geslacht. Ik zie het nog zo voor me, achterin de paardenstal.’ Iedereen kreeg ook voedselbonnen van de gemeente. Zwangere vrouwen kregen extra producten. Annie moest eens een keer met de bonnen voedsel halen. ‘Op een van de bonnen stond ‘a.s. moeder’. Toen dacht ik: *Wi-j krieg er ook weer een bi-j!* Want een broertje of zusje werd vroeger niet aangekondigd.’
Eten delen was in die tijd heel gewoon. Bij Trees aan de Eekstraat kwamen vroeger vooral mensen uit Doesburg eten halen. ‘Mijn moeder zei altijd: ik moet eerst brood bakken. Als er mensen komen, heb ik niet eens een snee brood voor ze. Ze verwachtte dus gewoon mensen aan de deur. In de stad hadden ze geen of nauwelijks moestuin, geen vee of ze konden zelf niet slachten.

Een kennis van ons in Doesburg was erg ziek en de dokter had gezegd dat ze iets hartigs moest eten. Maar dat hadden ze thuis niet. Haar man kwam toen bij ons en vader sneed zo een stuk spek af dat aan de zolder te drogen hing. Die man sneed dat aan blokjes en gaf dat in kleine beetjes aan zijn vrouw. Zo is ze er weer bovenop gekomen. Dat spek heeft haar leven gered.’

Onder de schoolbanken

Waren jullie bang tijdens de oorlog? Marietje: ‘Als ik vliegtuigen hoorde, was ik bang. Vooral ’s nachts die V1’s (een onbemand straalvliegtuig, red.). Als het stil werd, dan kwamen ze naar beneden maar je wist nooit waar. Dat was eng. En ik weet nog dat we op een gegeven moment op school zaten en er een alarm klonk. Toen werd de schipbrug in Doesburg gebombardeerd (17 september 1944, red.). En wij moesten dus snel onder de schoolbanken kruipen. Dat was spannend.’
De anderen herkennen die angst. Zoals alle schooljeugd werden de dames getraind om onder de schoolbanken te kruipen zodra ze vliegtuigen hoorden. ‘Alsof we daar veilig waren’, zegt Annie Geurts-Klein Mentink nuchter. ‘Ik vond het ook eng dat de Duitsers altijd een geweer bij zich hadden. Daar konden ze altijd zo mee op de grond stuiteren’, herinnert Grada zich nog.

En toen werd Drempt bevrijd

‘We hoorden het via onze buren. Zij hadden een radio’, vertelt Grada. ‘De Canadezen reden met tanks door onze straat en kondigden aan dat we bevrijd waren. Wij stonden langs de weg met onze schorten vol eieren dat we ruilden voor kwatta. Chocola. Heerlijk! Dat was echt een luxe’, vertelt Annie Geurts-Klein Mentink. Zus Riek weet het nog goed: ‘We keken de eieren bijna onder de kippen vandaan. Zo graag wilden we de eieren ruilen voor kwatta bij de Canadezen.’
Er werd in Drempt een bevrijdingsfeest georganiseerd met een optocht waarbij iedereen in het wit gekleed was als teken van vrede. Trees zat op een wagen waarop het monument op de Grebbenberg was nagebouwd en weet nog goed de boodschap die ze uitdroegen: *In naam der mensheid vrede en nooit geen oorlog meer. Wij brengen u de boodschap van onze lieve heer.* ‘We hielden de letters van vrede in onze handen.’ Trees’ broer Herman keerde terug uit Duitsland. ‘Ik stond buiten en ik zag hem in de wei vanuit Doesburg aan komen lopen en ik riep: Daar komt Herman aan! Daar komt Herman aan! Hij was amper twintig jaar en had duidelijk honger geleden. Wij stuurden hem wel eten maar ze hadden daar allemaal honger dus dat verdeelde hij dan weer. Maar hij was gelukkig veilig teruggekeerd.’

Het was feest overal. Eindelijk bevrijd. Maar was het vijf jaar ellende geweest? ‘Nee’, zegt Grada, ‘daar waren we teveel kind voor.’
Ook Trees kijkt niet terug op de oorlog als een nare herinnering. ‘We hadden zoveel mensen in huis. Het was altijd gezellig.’ De dames delen samen de herinnering over de achtergebleven parachutes van de bevrijders. ‘Daar kon je hele mooie jurken van maken. In het groen, geel en roze. Het was mooie zijden stof.’ En na de bevrijding kregen ook de loopgraven een ander doel, weet Annie Geurts-Klein Mentink nog: ‘Daar konden we mooi verstoppertje spelen. Daar hebben we wel schik mee gehad.’

Programma 4 mei Comité Hummelo, Keppel en Drempt

Het 4 mei Comité Hummelo, Keppel en Drempt bestaande uit Jan Addink, Ursula Dijkstra, Dirk Jan Huntelaar, Titia Hondelink, Henk Maalderink en Carla Snelder organiseert ieder jaar de herdenkingen in Hummelo en Hoog-Keppel. Zoals elke vijf jaar doen ze dat ook dit jaar wat uitgebreider.

Programma op maandag 4 mei:

18.15 uur	Herdenking en kranslegging op de oorlogsgraven op de begraafplaats aan de Zelhemseweg in Hummelo
19.00 uur	Herdenkingsbijeenkomst in de Dorpskerk aan de Burgmeester Van Panhuysbrink in Hoog-Keppel met als thema ‘Verhalen om nooit te vergeten’
19.30 uur	Opstellen voor stille tocht met begeleiding van muziekvereniging Hummelo en Keppel naar het monument aan de Monumentenweg in Hoog-Keppel
20.00 uur	Herdenking en kranslegging bij het monument
20.30 uur	Gezamenlijke terugtocht onder muzikale begeleiding van muziek-vereniging Hummelo en Keppel naar het plein voor de Dorpskerk.